

Тернопільський національний педагогічний університет
імені Володимира Гнатюка

STUDIA METHODOLOGICA

Випуск 33

Збірник видається з 1993 року

Тернопіль
2011

Головний редактор

д.філол.н., проф. Роман Гром'як

Відповідальний редактор

к.філол.н., доц. Ігор Папуша

Редакційна колегія:

д.філол.н., проф. Ольга Куца
д.філол.н., проф. Михайло Лабашук
д.філол.н., проф. Наталія Поплавська
д.філол.н., проф. Любов Струганець
д.філол.н., проф. Оксана Веретюк
д.філол.н., проф. Тетяна Вільчинська
д.філол.н., проф. Мар'яна Лановик
д.філол.н., проф. Микола Ткачук
д.філол.н., проф. Дмитро Бучко
к.філол.н., доц. Ігор Папуша
к.філол.н. Юрій Завадський
к.філол.н., ас. Тетяна Романко
к.філол.н., ас. Наталія Лобас

Голова міжнародної науково-редакційної ради:

д.філол.н., проф. Олег Лещак (Польща)

Міжнародна науково-редакційна рада:

В. Заїка (Росія), Р. Стефаньський (Польща), Е. Касперський (Польща),
Ю. Ситько (Україна), О. Глотов (Україна), М. Чаркіч (Сербія), В. Кравець (Україна),
В. Сердюченко (Україна), С. Ткачов (Україна), Е. Лассан (Литва), О. Глазков (Росія).

Збірник *Studia methodologica* внесено до Переліку фахових видань ВАК України
за спеціальністю «філологія» згідно з постановою від 01.07.2010 р. № 1-05/5.
Друкуються за рішенням Ученої ради ТНПУ імені Володимира Гнатюка.

Рецензенти:

к.філол.н., доц. Олександр Волковинський
д.філол.н., проф. Олександр Глотов

Редакція не завжди поділяє погляди авторів.
Матеріали друкуються мовою оригіналу.

Адреса редакції:

46027, Тернопіль-27, а/с 554
Електронна пошта: narratology@gmail.com
Веб-сайт альманаху: studiamethodologica.com.ua

ЗМІСТ
ФІЛОСОФІЯ ТА МЕТОДОЛОГІЯ

РОМАН КОЗЛОВ. ТРАНСЦЕНДЕНТАЛЬНА ЕСТЕТИКА ТА ХРОНОТОПНИЙ АНАЛІЗ	5
MICHAŁ ŁUCZYŃSKI. METODOLOGICZNE PROBLEMY REKONSTRUKCJI TEKSTOWEJ NA PRZYKŁADZIE PROTOTEKSTU STARORUSKIEGO GRAFFITI.....	10
ИГОРЬ ПАПУША. К МЕТОДОЛОГИИ ИССЛЕДОВАНИЯ НАРРАТИВНЫХ ТИПОЛОГИЙ	13
ІГОР ГАВРИЩАК. МІШЕЛЬ ФУКО: ДИСКУРС ТІЛЕСНОСТІ СЕРЕДНЬОВІЧЧЯ	18
ЛЕСЯ ДЕМСЬКА-БУДЗУЛЯК. МЕТОДОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ЛІТЕРАТУРНОЇ КРИТИКИ В УКРАЇНІ 10-20-Х РОКІВ ХХ СТОЛІТТЯ.....	22

МОВОЗНАВЧІ СТУДІЇ

ЮРИЙ СИТЬКО. К ФУНКЦИОНАЛЬНО-ПРАГМАТИЧЕСКОМУ ОПРЕДЕЛЕНИЮ ЯЗЫКОВЫХ МОДЕЛЕЙ.....	28
IRENEUSZ KIDA. OBJEKTIVISATION VIA SUBJECTIVISATION IN ANNOTATED CORPUS LINGUISTICS.....	33
ОЛЕКСАНДРА ЛОТОЦЬКА. МІЖКУЛЬТУРНІ АСПЕКТИ ПЕРЕКЛАДУ ТА ЇХ РОЛЬ В ІНОЗЕМНОМОВНІЙ КОМУНІКАЦІЇ.....	36
ПРИНА ГУМОВСЬКА, ЯН КОСТІН. ДЕРИВАЦІЙНІ ОСОБЛИВОСТІ СУЧАСНИХ АНГЛІЙСЬКИХ ПРАВНИЧИХ ТЕРМІНІВ В ЕКОНОМІЧНОМУ ДИСКУРСІ.....	40
ЛЕСЯ БЛОВУС. НАВЧАННЯ МОВИ І ГЕНДЕР.....	44
СВІТЛАНА РИБАЧОК. РЕФЕРЕНЦІЙНА СПІВВІДНЕСЕНІСТЬ КОГЕЗІЙНИХ ЗАСОБІВ НАУКОВОГО ДИСКУРСУ.....	50
СУСАННА ПАСІЧНИК, ПЕТРО ЧЕРНИК. ІНТЕГРУВАННЯ ЧИТАННЯ У ПРОЦЕСІ ВИВЧЕННЯ ІНОЗЕМНОЇ МОВИ.....	55
ОЛЕНА СЕЛІВАНОВА. МОВНА ПРОФЕСІЙНА КОМПЕТЕНТНІСТЬ МАЙБУТНЬОГО ВІЙСЬКОВОГО КЕРІВНИКА ЯК ІСТОРИЧНА НЕОБХІДНІСТЬ СУЧАСНОГО НАВЧАЛЬНОГО ПРОЦЕСУ	59

ЛІТЕРАТУРОЗНАВЧІ СТУДІЇ

НАТАЛІЯ ЛОБАС. ДО ПРОБЛЕМИ АДЕКВАТНОГО СПІВВІДНЕСЕННЯ УКРАЇНСЬКИХ ТА ПОЛЬСЬКИХ ЛІТЕРАТУРОЗНАВЧИХ ТЕРМІНІВ.....	64
ІВАН ЛУЧУК. СОНЕТ І ВЕРЛІБР: ДВА КРИЛА ВЕРСИФІКАЦІЇ.....	70
ОЛЕГ СОБЧУК. ФАБУЛЬНО-СЮЖЕТНІ ЗВ'ЯЗКИ В ДЕТЕКТИВІ (СЕМІОТИЧНИЙ АСПЕКТ)	84
ОКСАНА ГАЛЬЧУК. АНТИЧНИЙ ІНТЕРТЕКСТ У СИМВОЛІСТСЬКІЙ ПОЕТИЦІ ДМИТРА ЗАГУЛА	89
АНДРІЙ ЦЯПА. ЕРЛЕНД ЛУ: ФОРЕСТ ҐАМП В ЛІТЕРАТУРІ	

ПРОПОЗИЦІЇ.....	95
СЕРГІЙ КРИВЕНКО. ЖАНРОВО-РОДОВИЙ СИНТЕЗ У ЛІРИЧНІЙ ДРАМІ ІВАНА ФРАНКА «ЗІВ'ЯЛЕ ЛИСТЯ» (НА МАТЕРІАЛІ ІІІ ЖМУТКУ).....	99
ТАРАС ДЗИСЬ. ОСНОВИ СУСПІЛЬНОСТІ ЯК ПАРАДИГМА «СТОВПІВ ДЕРЖАВИ» (НА МАТЕРІАЛАХ РОМАНУ ЙОЗЕФА РОТА «ЙОВ»).....	103
ГАЛИНА ЧУМАК. АКТУАЛІЗАЦІЯ КОНЦЕПТУ СТРАХУ В ГОТИЧНОМУ РОМАНІ «ДРАКУЛА» БРЕМА СТОКЕРА ТА СПОСОБИ ЙОГО ПЕРЕДАЧІ В УКРАЇНСЬКОМУ ПЕРЕКЛАДІ.....	107
ІВАННА ЛУЦИШИН. ПРОЦЕС ВЗАЄМОДІЇ ОПОВІДАЧА І ЧИТАЧА У РОМАНІ В. ВИННИЧЕНКА «ЗАПИСКИ КИРПАТОГО МЕФІСТОФЕЛЯ».....	114
ЮЛЯ ГАЛАН. НАРАТИВНІ СТРАТЕГІЇ ЗАЛУЧЕННЯ ЧИТАЧА У СВІТ ФІКЦІЙНОЇ ДІЙСНОСТІ У РОМАНІ ДЖОРДЖ ЕЛІОТ «САЙЛЕС МАРНЕР».....	119
КСЕНІЯ ЛЕВКІВ. ДЕЩО ПРО «ДІАЛОГ МІЖ СХОДОМ І ЗАХОДОМ» ТА ПОЛІТИКУ: ІРОНІЧНА ІНТЕРПРЕТАЦІЯ У ПРОЗІ СЕРГІЯ ЖАДАНА.....	122
ВАЛЕНТИНА МИРОНЮК. РИТМОМЕЛОДИКА ПРОЗОПОЕЗІЙ МАРКА ЧЕРЕМШИНИ	128
НАТАЛІЯ ПОРОХНЯК. СІМЕЙНА ХРОНІКА «ЛЮБОРАЦЬКІ» А. СВИДНИЦЬКОГО ЯК РОМАН ПРО ЗАНЕПАД РОДУ.....	133
МАРІЯ АПАНОВИЧ. ІНТЕРТЕКСТУАЛЬНІ МОТИВИ В ІНТИМНІЙ ЛІРИЦІ ГАННИ ЧУБАЧ	138

РЕЦЕНЗІЇ

МАРІЯ МОКЛИЦЯ. ПОЛЕМІЧНІ ЗАУВАГИ ПРО НОВИЙ ПОСІБНИК ІЗ ЗАРУБІЖНОЇ ЛІТЕРАТУРИ.....	144
ОРИСЯ ГАЧКО. НОВИЙ ПІДРУЧНИК З КУЛЬТУРОЛОГІЇ.....	146
ІГОР ПАВЛЮК. ЗРАЗОК ЗРІЛОГО ПОЕЗІЄЗНАВСТВА.....	148
БОГДАН ПАСТУХ. ВИПРОЗОРЕННЯ СЕКРЕТІВ ПОЕТИЧНОГО БУТТЯ.....	151
ОЛЕГ ЛЕЩАК. ЕПІТЕТ ЯК ОБ'ЄКТ ДОСЛІДЖЕННЯ ТА ПРИВІД ДО МЕТОДОЛОГІЧНИХ РОЗВАЖАНЬ.....	153

ФІЛОСОФІЯ ТА МЕТОДОЛОГІЯ

Роман КОЗЛОВ

ТРАНСЦЕНДЕНТАЛЬНА ЕСТЕТИКА ТА ХРОНОТОПНИЙ АНАЛІЗ

Вивчено співвідношення теорії хронотопу М. Бахтіна із гносеологією І. Канта. Висновано про потенціал засад «Критики чистого розуму» в дослідженні художнього часу і простору.

Ключові слова: художній час, художній простір, хронотоп, М. Бахтін, І. Кант.

Исследовано соотношение теории хронотопа М. Бахтина и гносеологии И. Канта. Сделан вывод о потенциале положений «Критики чистого разума» в исследовании художественного времени и пространства.

Ключевые слова: художественное время, художественное пространство, хронотоп, М. Бахтин, И. Кант.

Investigated the relationship between chrotonopic theory of M. Bakhtin and the epistemology of I. Kant. It is concluded that the provisions of the capacity "Critique of Pure Reason" in the study of artistic time and space.

Keywords: art time, art space, chronotope, M. Bakhtin, I. Kant.

«Здатність тексту редукуватися до темної та доволі незмістовної формули – головна умова його успіху», – узагальнює М. Ямпольський свої думки щодо ролі «загального місця» (κοινός τόπος, locus communis) в історії філософії, разом з тим констатує: «Бахтін, як це не печально, уходячи до світового гуманітарного канону, перетворюється на свого роду божка. Перетворення це, як і пов'язаний з ним успіх вчення, немислимі без редукації цього вчення до одного-двох понять, місць, "топосів"» [6]. Зрозуміло, ці гіркі констатації запізнілі – у деяких своїх топосах думки М. Бахтіна вже давно втратили діалогічність, перетворившись на канонізовані авторитарні формули; але неминучість цього процесу не виключає пошуку різнотлумачень подібних формул, оскільки наразі представлено лише одну (теж втрата бажаної діалогічності?) оцінку процесу редукації вчення. Цитований топос – категорія багатомірна: у ньому – й обґрунтування, і соціалізація декларованих і підкріплюваних тез, і виклад їхніх джерел, й етикетність, й епігонство, і весь огроми аспектів слова сказаного.

Тенденції розвитку літературознавства останніх 50–60-ти років засвідчують його перехід від регламентаційно-дескриптивних підходів до глибокого теоретичного осмислення сутності мистецтва слова, способів і засобів створення, трансляції й рецепції художніх смислів. Цей складний процес, характерний для будь-якої галузі пізнання, у літературознавстві відбувається кількома шляхами: через активізацію потенціалу класичної філології (наприклад, дослідження з рецептивної поетики, образних, сюжетних запозичень, інтертекстуальності), через залучення підходів, методів і методик інших наук (екзистенціалістський, психологічний, психоаналітичний підходи), через звернення до основних закономірностей мислення й базових світоглядних концептів (типологізація, класифікація, систематизація літературних явищ). Усе більшого поширення набувають дослідження, у яких проявляються комбінації названих шляхів, і серед них яскраво виокремлюються хронотопні розвідки. У більшості з них вихідними називаються уявлення М. Бахтіна про хронотоп як своєрідний часо-просторовий вимір мотиву – ключового поняття історичної поетики.

Однак сучасні хронотопні дослідження досить далекі від Бахтінової концепції: художній

час і простір – мистецьке втілення основоположних світоглядних концептів – усе частіше розглядаються як прикладний науковий інструментарій для ілюстрації, реалізації й поглиблення різних літературознавчих підходів. А отже, методики їх вивчення розвиваються за рахунок саме цих підходів, а не власного гносеологічного потенціалу категорій, що приводить до розгляду проявів художнього часу й простору на різних рівнях і в різних структурах художнього твору. Між тим зрозуміти сутність авторської оригінальної літературознавчої концепції можна, лише звернувшись до філософських основ його світогляду, – часто це єдиний шлях у напрямку реконструювання вихідного змісту дослідницьких топосів.

Наразі шукатимемо змісти в одному місці із широко цитованого вступу М. Бахтіна до «Форм часу і хронотопу в романі», які, сподіваємося, дозволять через сув'язь топосів знайти ті брами, які – і тільки вони – ведуть до сфери смислів.

Йдеться про покликання російського дослідника на філософію І. Канта вже в четвертому абзаці роботи (раніше згадано лише фізичні ідеї А. Ейнштейна та біологічні О. Ухтомського). Власне, у покликанні саме на Канта, може, і не слід убачати щось особливе – відомо, що Бахтін з ранньої юності ним зачитувався, і врешті мав науковий світогляд, суттєво споріднений з поглядами знаменитого кенігсбержця. Але привертає увагу а) відсутність покликань на інших філософів далі за текстом розвідки та б) слабка пов'язаність змісту абзацу, де доволі непослідовно й декларативно вказана жанровизначальна функція хронотопу, примат часу в ньому та те, що «хронотоп як формально-змістова категорія визначає (значною мірою) і образ людини в літературі, цей образ завжди суттєво хронотопний», з пасажем про Канта: «У своїй "Трансцендентальній естетиці" (один з основних розділів "Критики чистого розуму") Кант визначає простір і час як необхідні форми будь-якого пізнання, починаючи з елементарних сприймань і уявлень. Ми приймаємо кантівську оцінку значення цих форм у процесі пізнання, але, на відміну від Канта, ми розуміємо їх не як "трансцендентальні", а як форми самої реальної дійсності. Ми спробуємо розкрити роль цих форм у процесі конкретного художнього пізнання (художнього бачення) в умовах романного жанру» [1, 235].

Що це – світоглядна установка дослідника як ключ до розуміння його тексту чи формальна данина офіційному вченню, зумовлена складністю подій 1937–1938 рр.? Якщо перше, то для чого згадувати про Канта, заперечуючи його ж? Якщо друге, то необхідність цієї згадки ще більш сумнівна – надто прозорий натяк на фоні відсутності офіційного «паротяга».

Частково природу цього пасажу можна з'ясувати з історії російської філософської думки, глибоко спорідненої з Кантом і водночас глибоко антагоністичної йому, бо, як указує Л. Калінніков, «традиція запозичувати все корисне в Канта й доблесно ляяти його починається від Памфіла Даниловича Юркевича» [2, 15] і триває донині. Бахтін її не уникнув, але, погодьтеся, кивання в складному для коментування моменті на традицію ще більше редукує текст, підвищуючи його шанси на «успіх». Це ж, властиво, справедливе й для кивання на «офіційне зречення».

Ще років 20 тому філософію Канта оцінювали винятково як агностичну або й навіть скептичну, переважно через відсутність у ній чіткого однозначного й конденсованого тлумачення істини, без якого всяка теорія пізнання втрачає сенс. Можна шукати й, звісно, знаходити різні причини такого стану речей, у тому числі й уже згадану традицію «відштовхування», адже кожна наша розумова побудова, будучи спробою світопізнання, є лише моделлю об'єктивно існуючих речей і відображає лише частину складного сплетіння відношень між ними. Існування самих речей, як і зв'язків між ними, поза людською свідомістю, об'єктивне Кант не заперечував, отже, так само неправильно було б залучати його беззастережно до ідеалістів чи матеріалістів – він і сам чітко висловлювався проти обох таборів. При розгляді згаданої Бахтіним частини Кантівської філософії слід дотримуватися обмеження щодо сфери її застосування, накладеного самим автором, – йдеться про гносеологію, навіть вужче – епістемологію, і аж ніяк не про натурфілософію. Хоча, звісно, аж як спокусливо вийти на підставі гносеології Канта на рівень його уявлення про світобудову, а потім звинуватити філософа в неповноцінності останнього, скептицизмі.

«В аналітичній частині критики доводиться, що простір і час суть лише форми чуттєвого уявлення, тобто тільки умови існування (*Existenz*) речей як явищ» [3, 30], – так починається виклад ходу думки в «Критиці чистого розуму», у якій часу й простору присвячено першу частину «Трансцендентального вчення про начала», що має назву «Трансцендентальна естетика». Шляхом очищення знання від усього досвідного, апостеріорного, мінливого філософ доводить, що час і простір – чисті апіорні споглядання, «у яких ми, бажаючи [вийти] в апіорному судженні за межі даного поняття, знаходимо те, що може бути аргіогі відкрите не в понятті, а хіба що у

відповідному йому спогляданні, і може бути синтетично пов'язане з цим поняттям» [3, 75].

Простір і час, за І. Кантом, – форми людської свідомості, форми чуттєвого етапу пізнання (який існує в системі з розсудком і розумом [3, 483–484]), відношення, які свідомість застосовує для систематизації чуттєво сприйнятої інформації. При цьому простір – це, передусім, відношення відчуженості, що дає можливість мислити речі як об'єктивні відносно суб'єкта, а врешті й себе самого. Час же – відношення змінності, еволюційності, що дає можливість мислити себе самого, а врешті й весь світ. І оскільки пізнання розпочинається із себе, то І. Кант припускає примат часу над простором у певних аспектах пізнання та їхню взаємну невіддільність у пізнанні взагалі (що пізніше було творчо оброблене А. Ейнштейном, М. Бахтіним та іншими). У такий спосіб І. Кант відходить від уявлення про всезагальний абсолютний час і простір, не заперечуючи, проте, об'єктивного існування речей.

Звідси, протиставлення Канта ідеалістам, як, властиво, і матеріалістам, має іншу природу – Кант заперечує існування Абсолюту як на нижчих рівнях світоустрою – абсолютного часу, абсолютного простору, так і на вищих – абсолютної істини. І рівні ці відділяти в онтологічному сенсі не слід; їхній зв'язок – у людській свідомості – потужний і виразний, не дарма досі періодично виникають вимоги заборонити викладання фізичної теорії відносності, принаймні поза межами спеціальних технічних закладів освіти, оскільки вона розбещує суспільство, позбавляючи схилення перед «абсолютними цінностями». Не місце тут давати оцінки подібним думкам, тим більше, що вони неминуче ведуть від моралізаторства до політизації питання. І тим більше, що Кант таки залишив для Абсолюту (необхідного, на його погляд, суспільству й окремим особам) сферу релігії (віри) – протиставивши їй в антиноміях науку (пізнання).

Заперечивши абсолютний час і простір у пізнанні, І. Кант все ж визнає існування об'єктивного світу. Це виразно розкривають роздуми М. Мамардашвілі: «Для Канта ідея наперед установленної гармонії є припущенням того, що дві різні субстанції мають дві різні сутності, мають кожна всередині себе, одна незалежно від іншої, гру змін, причому ця гра змін в кожній здійснюється незалежно від гри змін в іншій. Кант зрозумів і довів неможливість такого устрою. Звідси він і вийшов на проблему реальності, на проблему доведення – що, можливо, вас здивує – реального існування речей поза нами. <...> Хочу сказати, що внутрішнє биття нерва думки Канта – це проблема: чи не привид я в цьому світі. Або, інакше кажучи, проблема реальності. Дуже дивна річ. На основі мого досвіду життя й читання в мене склалося тверде переконання, що в так званих ідеалістів було якесь прагнення, якась плідна пристрасть довести реальність світу, реальність речей поза нами. Тоді як у матеріалістів, якими були, скажімо, Гольбах або Гельвецій, такого прагнення не було. Їм це здавалося саме по собі зрозумілим» [4, 66–68].

Де ж, як і коли об'єктивний світ існує? Глузд підказує, що для існування об'єктивного світу потрібні умови – час і простір, але розум тут наражається на доволі звичну помилку – підміну понять. Адже розглядаючи світ цілісно, говорячи про час, ми властиво переходимо до розмови про процеси, які його оприявнюють. А от давньогрецькі мислителі, зокрема Арістотель, у натурфілософії та метафізиці оперували категоріями «тривалість» і «місце», а не «час» і «простір», які парно якраз і можуть представляти уявлення про об'єктивне/суб'єктивне, абсолютне/відносне – і різниця ця суттєва. Цей перехід свого часу відбувся й у фізиці: від абсолютного (натурфілософія до Нового часу) до усвідомлення абсолютного й відносного (І. Ньютон) й далі до лише відносного (А. Ейнштейн).

Відносність часу й простору передбачає активність суб'єкта пізнання, принаймні у визначенні точки відліку (Декарт), однак ці аспекти були осмислені Бахтіним по-іншому – заперечуючи «теоретизм» (а в його складі й «чистий розум»), російський філософ робить суб'єкта пізнання активним (автор + герой, за його термінологією), центром архітектонічної гносеологічної побудови, наділяє його часовістю та просторовістю, на протигагу позачасовій і позাপросторовій істині Декарта й Ньютона (детальний аналіз гносеології Бахтіна подано в статті Л. Мікешіної [5]). Але що таке часова та просторова включеність суб'єкта як ознака його активності?

Необхідність часової та просторової локалізації суб'єкта може виводитися із самого факту сприймання як реального світу автором, що отримує вираження в тексті твору, так і художнього світу читачем. «Усяке розмаїття, оскільки воно дане в одному емпіричному спогляданні, визначене стосовно однієї з логічних функцій судження, і саме через неї воно взагалі приводиться до однієї свідомості. Категорії ж є не що інше, як саме ці функції судження, оскільки Різноманітне даного споглядання окреслене стосовно них» [3, 110–111]. Розвиваючи цю думку І. Канта, М. Мамардашвілі виходить на гносеологічне узагальнення: «Він <(Кант)> вносить поняття простору, імпліковане в саме визначення того, що означає сприйняти. Якщо сприйняли, то вже

визначилися просторово, і цей простір уже не якийсь можливий, а мій. Це мій світ. Звичайно, можливі й інші просторові визначення, можна інакше просторово визначитися (адже в точці немає зовнішніх відношень і можлива множинність), але ми визначаємось так» [4, 59–60], – і далі: «Значить, для того, щоб ми пізнавали світ, він мусить бути світом, у якому ми визначилися, тобто таким, де щось уже мало відбутися» [4, 69]. При цьому «мислити собі предмет і пізнавати предмет не є, отже, одне й те саме. До пізнання належать два складники: по-перше, поняття, через яке взагалі предмет мислиться (категорія), і по-друге, споглядання, через яке він дається <...> Чуттєве споглядання є або чистим спогляданням (простір і час), або емпіричним спогляданням того, що безпосередньо уявляється в просторі й часі через відчуття як дійсне» [3, 112].

У прикінцевих примітках до своєї головної «хронотопної» праці Бахтін ставить питання про межі хронотопного аналізу: «наука, мистецтво та література мають справу й зі смисловими моментами, які самі по собі не піддаються часовим і просторовим визначенням. Такими, наприклад, є всі математичні поняття: ми їх використовуємо для вимірювання просторових і часових явищ, але самі вони як такі не мають часово-просторових визначень; вони – предмет нашого абстрактного мислення» [1, 406]. Натомість у Канта: «простір і час суть два джерела пізнання, із яких можна черпати а рїогї різні синтетичні знання; особливо блискучий приклад тут дає чиста математика стосовно знань про простір та його відношення» [3, 68]. Тож, прикінцеві примітки, написані 1973 р., однозначно переконають: згадка про Кантовий час і простір, відмова від них, здійснена на початку праці, – не випадковість, а чітка світоглядна установка дослідника. До цього ж веде й постійне апелювання Бахтіна до реального часу та реального простору – саме з ними зіставляються часові відчуття читача, героя, автора, саме з ними порівнюються топоніми твору й под. (наприклад, у настановних тезах: «освоєння реального історичного хронотопу в літературі відбувалося ускладнено й уривчасто: освоювали деякі певні сторони хронотопу, доступні в конкретних історичних умовах, вироблялися лише певні форми художнього відображення реального хронотопу» [1, 235], – або при розгляді грецького роману: «ця сюжетна дія розгортається на дуже широкому й різноманітному географічному фоні, зазвичай у трьох–п'яти країнах, розділених морями (Греція, Персія, Фінікія, Єгипет, Вавилон, Ефіопія тощо)» [1, 238]).

Немає потреби доводити міметичний підхід дослідника, і в такому розумінні часова та просторова включеність суб'єкту пізнання по суті є історичною (еволюційною) та географічною (ментальною) зумовленістю самого процесу пізнання, у тому числі й мистецтва як його різновиду. Таким чином, «повернувши» час і простір у світ об'єктивних речей і відкидаючи «теоретизм» через відсутність абсолютної істини, сам Бахтін як з істиною зв'язується зі змінними знаннями, уважаючи час і простір формами об'єктивної дійсності.

Парадокс істини, традиційне гносеологічне коло полягає в тому, що істинність знання про об'єкт як відповідність його самому об'єкту може бути перевірена лише на основі зіставлення знання із самим ним же, оскільки порівнювати об'єкт зі своїм знанням людина може лише завдяки тому, що сама пізнає цей об'єкт. Ця *diallela* (підміна понять – адже ми не можемо пізнати об'єкт інакше, як отримати знання про нього) спричинилася зокрема й до заперечення існування істини в площині людської свідомості, а отже, і до ствердження існування істини абсолютної.

У випадку з мистецьким, літературним пізнанням світу ситуація та сама – коли дослідники говорять, наприклад, про деформації часу в конкретному творі, про його ущільнення, прискорення, уповільнення, то, властиво, що вони мають на увазі? З чим порівнюються часові відчуття, спричинені прочитанням того чи того епізоду? Або: Яку географію мав на увазі Бахтін, називаючи країни: «Греція, Персія, Фінікія, Єгипет, Вавилон, Ефіопія тощо»?

Хід думок такий. Декларується, що художній час і простір, будучи суб'єктивними, суттєво відрізняються від реального часу та реального простору. Але ж реальний час і простір – це результат нашого відчуття й усвідомлення реальної дійсності, яке також є суб'єктивним, мінливим. Стабільними, хоча й зі значними обумовами, у цьому плані можуть вважатися історичні та географічні знання, що по відношенню до окремої людини також мають певний ступінь суб'єктивності. То в чому ж різниця між суб'єктивним «художнім» і не менш суб'єктивним «реальним»?

Питання це не вирішуване без установлення критеріїв істинності знання. Відповідно до духу матеріалістичної міметики Бахтінська включеність суб'єкта як критерій істинності знання повинна розглядатись, передусім, як його історичність. Якщо час і простір – це форми матерії, «форми самої реальної дійсності», то «включити суб'єкт» означає зробити його частиною цієї дійсності. Однак, коли йдеться про критерії істинності знань, з якими зіставляється художній час і простір, теза про включеність суб'єкта пізнання стає явно недостатньою.

Прориваючи коло *diallela*, Кант виходить за межі наукового пізнання, включаючи його до

універсальної діяльності людства взагалі й детермінуючи знання, а отже, і їх істинність трьома чинниками: 1) цінностями (цілями) та нормами (способами досягнення); 2) діяльністю суб'єкта; 3) соціалізацією знання й діяльності індивіда в середовищі життя людства. Звідси, самі істинні знання насправді мінливі, незмінними є лише критерії їх істинності; Бахтінська ж «включеність суб'єкта» по суті є окремим випадком трьох означених критеріїв.

Тож, можна підсумувати. Бахтін, уважаючи час і простір формами об'єктивної дійсності, буде засади свого хронотопного аналізу на зіставленні суб'єктивного сприймання й усвідомлення часових і просторових явищ, художньо відображених у творі зі сприйняттям реальних явищ, що мають часову й просторову визначеність, детерміновану соціальним (історичним, географічним) досвідом індивіда й суспільства. При цьому він відштовхується від положень І. Канта, але відступає від них, конкретизуючи еталонні знання, без яких зазначене порівняння, а отже, і сам аналіз втрачає сенс.

Останній висновок гарно ілюструє такий пасаж: «смисли існують не лише в абстрактному мисленні – з ними має справу й художнє мислення. Ці художні смисли також не піддаються часово-просторовим визначенням. <...> Тут нам важливе таке: які б не були ці смисли, щоб увійти в наш досвід (притому соціальний досвід), вони повинні набути яке-небудь часово-просторове вираження, тобто набути знакової форми, чутної та баченої нами (ієрогліфа, математичної формули, словесно-мовного вираження, рисунка тощо). Без такого часово-просторового вираження неможливе навіть найбільш абстрактне мислення» [1, 406].

Помітно, що через звуження понять «час» і «простір» до «історичний період» і «географічне місце» (або в їх менш усезагальному, але настільки ж конкретному фізичному еквіваленті) концепція Бахтіна багато втрачає – поза її поглядом лишаються немиметичні художні явища, а декларовані автором у прикінцевих примітках дослідження співвідношень авторської, читацької, сюжетної сучасності, часових і просторових відчуттів читача, ритміки твору та іншого так і лишилися деклараціями, реалізація яких – показує сучасний літературознавчий дискурс – можлива лише за умови виходу поза межі епістемології Бахтіна, зокрема при поверненні до Кантівських тез.

Завершується цитований пасаж затертою формулою-редукцією «всьяке входження до сфери смислів здійснюється лише через брами хронотопів», яка – ще раз закинемо М. Ямпольському, що цитування «топіки» багатогранне, як і комунікація загалом – подає проблему, передусім, засадничого, а вже потім лінгвістичного характеру. І сподіваємось, говорячи множиною «брами», «gates» на місці слова «ворота», дослідники не просто уникають різнотлумачень через труднощі перекладу, а свідомо передбачають можливість різних підходів у розумінні того, які це брами й куди ж саме вони ведуть.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Бахтин М. М. Формы времени и хронотопа в романе. Очерки по исторической поэтике / Михаил Михайлович Бахтин // Вопросы литературы и эстетики : исследования разных лет. – М. : Художественная литература, 1975. – С. 234–407.
2. Калинин Л. А. Кант в русской философской культуре : монография / Леонард Александрович Калинин. – Калининград : Изд-во РГУ им. И. Канта, 2005. – 311 с.
3. Кант И. Критика чистого разума / Иммануил Кант ; пер. з нім. та прим. Ігоря Бурковського. – К. : Юніверс, 2000. – 504 с.
4. Мамардашвили М. Кантианские вариации / Мераб Мамардашвили. – М. : Аграф, 2002. – 320 с.
5. Микешина Л. А. Значение идей Бахтина для современной эпистемологии / Людмила Александровна Микешина // Философия науки. – Вып. 5 : Философия науки в поисках новых путей. – М., 1999.
6. Ямпольский М. «Топос» и традиция мысли / Михаил Ямпольский // <http://www.stengazeta.net>. – 8.05.2006.